

Konrad Walerski

(Europa-Universität Viadrina, Niemcy)

ORCID: 0009-0004-4576-3383

Feliksa Konecznego nauka o cywilizacjach – geneza, założenia, perspektywy

Niniejszy artykuł podejmuje próbę przedstawienia *nauki o cywilizacjach* autorstwa Feliksa Konecznego (1862–1949). Punktem wyjścia dla tej problematyki jest z jednej strony wzrastająca popularność bogatego dorobku naukowego krakowskiego historyka i filozofa, a z drugiej wciąż niewykorzystany potencjał poznawczy, jaki niesie jego teoria cywilizacji. Systematyzacja opisu nauki o cywilizacjach polegać będzie na wskazaniu (1) jej genezy, (2) kluczowych założeń oraz (3) perspektyw, jakie otwierają się przed nią we współczesnych naukach społecznych. Pozwoli to na lepsze zrozumienie zainteresowania paradygmatem cywilizacyjnym jak i jego praktycznym znaczeniem dla badań dynamiki cywilizacyjnej. Analiza będzie się opierać na krytycznym przeglądzie twórczości Feliksa Konecznego, a także na literaturze przedmiotu poświęconej recepcji jego twórczości.

Słowa kluczowe: Feliks Koneczny, teoria cywilizacji, filozofia społeczna, etyka, kryzys aksjologiczny

Wstęp

Nauka o cywilizacjach opracowana przez Feliksa Konecznego należy do nielicznych całościowych teorii filozoficzno-społecznych¹ z dwudziestolecia międzywojennego, które po latach budzą zainteresowanie szerokiego grona odbiorców². Powrót do zapomnianych idei wiąże się z jednej strony – szczególnie

¹ Por. A.F. Grabski, *Kształty historii*, Łódź 1985, s. 19.

² Chciałbym w tym miejscu przywołać przedsięwzięcie wydania *Dzieł zebranych* Feliksa Konecznego, którego podjęła się Fundacja Kwartalnika „Wyklęci” pod red. Kajetana Rajskiego. Do chwili obecnej (grudzień 2025 r.) opublikowano 16 tomów pism Konecznego w porządku chronologicznym liczących między 700 a 900 stron. Od 2022 r. Fundacja organizuje coroczne konferencje poświęcone krakowskiemu historykowi. W 2023 r. Instytut Pamięci Narodowej na wniosek Fundacji postawił nowy nagrobek rodziny Konecznych na Cmentarzu Salwatorskim w Krakowie.

po 1989 r. – z czynnikami politycznymi i potrzebą budowania nowego kapitału kulturowego i tożsamościowego polskiego społeczeństwa, opartego na rodzimym dorobku intelektualnym. Z drugiej strony wynika on z otwarcia polskiej nauki na problemy dotychczas marginalizowane, jak również ideologicznie niepoprawne.

Problematyka cywilizacji w ujęciu Konecznego jest od lat 80. XX w. integralną częścią dyskursu nauk społecznych, a współcześnie ma szansę rozwijać się obok tak popularnych problemów badawczych, jak „miejsca pamięci”, „zerwania i ciągłość tradycji”, „genealogia”, „modernizacja”, „transformacja”, „długie trwanie” czy „zwrot ludowy”. Świadczą one o żywym zainteresowaniu polskich badaczy społecznych przeszłością, a co więcej – o próbach zrozumienia jej znaczenia dla teraźniejszości. W tym kontekście potencjał nauki o cywilizacjach Konecznego pozostaje wciąż niewykorzystany. Poza oryginalnością samej koncepcji *cywilizacji* należy bowiem docenić jej znaczenie praktyczne, np. w obliczu narastających kryzysów o podłożu aksjonormatywnym. Podejście do takich problemów wymaga pogłębionej meta-refleksji oraz ujęcia w postaci modeli opisujących czasowo-przestrzenną rzeczywistość społeczną i kulturową. Taką formę badawczą oferuje moim zdaniem filozofia społeczna Konecznego i to najprawdopodobniej z tego powodu obserwować można jej współczesny renesans.

Posługiwanie się paradygmatem cywilizacyjnym w opisie i analizie złożonej rzeczywistości człowieka podyktowane jest uniwersalnym przesłaniem nauki o cywilizacjach. Koneczny twierdził bowiem, że niezależnie od czasu historycznego podstawowym mechanizmem rządzącym rozwojem społecznym jest oparcie się organizacji społecznej na współmiernych ze sobą normach etycznych i prawnych, które określił mianem „metod ustroju”. Umożliwiają one integrację wspólnot rodowych, powstawanie coraz większych ludzkich zrzeszeń, a w końcu rozwój kultur, religii, narodów i państw. Tym samym krakowski uczony zaproponował nową szeroką perspektywę analizy makrospołecznych *struktur cywilizacyjnych*, która zaprzecza oświeceniowej idei powszechnej jedności ludzkości. W jego ujęciu podmiot dziejów społecznych nie jest jednolity, lecz reprezentowany przez różnorodne *cywilizacje* – różne sposoby pojmowania moralności, a zarazem odmienne antagonistyczne „metody ustroju życia zbiorowego”. To właśnie ta *różnorodność* wyróżnia koncepcję Konecznego na tle innych definicji cywilizacji, które często skupiają się na ocenie *jakościowej* (*rozwój* vs. *barbarzyństwo*). Koneczny przyjął natomiast *opisowo-porównawczy* charakter analizy, choć nie uniknął wartościowania samych cywilizacji. Rozpatrując *pluralizm cywilizacyjny* przez pryzmat konkretnych kryteriów, dychotomii, a przede wszystkim stosunku danej cywilizacji do wizji człowieka, stwierdził, iż nierówności między cywilizacjami dotyczą ich fundamentów aksjologicznych – stosunku do prawdy, dobra, piękna, zdrowia

i dobrobytu. Według uczonego tylko te cywilizacje, które osiągnęły najwyższy stopień spójności etyczno-prawnej, mają większy potencjał tworzenia trwałych i rozwiniętych społeczności.

Geneza nauki o cywilizacjach

Feliks Karol Koneczny urodził się w Krakowie 1 listopada 1862 r. w rodzinie emigranta z Moraw. Uczęszczał do Gimnazjum św. Jacka, a od 1883 r. studiował historię na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1888 r. obronił doktorat na podstawie pracy *Najdawniejsze stosunki Inflant z Polską do roku 1339*. W latach 1889–1890 uczestniczył w ekspedycji do Archiwów Watykańskich zorganizowanej przez krakowską Akademię Umiejętności, w której następnie znalazł zatrudnienie do 1897 r. W okresie 1897–1919 pracował w Bibliotece UJ. Był członkiem Komisji Literackiej i Komisji Historycznej AU oraz współpracownikiem czasopism „Ognisko”, „Przegląd Polski”, „Światło”. Od 1905 do 1914 r. redagował krakowski miesięcznik „Świat Słowiański”.

W 1919 r. Koneczny objął Katedrę Historii Europy Wschodniej na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Rok później habilitował się rozprawą *Dzieje Rosji do roku 1449*. W 1922 r. uzyskał tytuł profesora. Z powodu krytyki władz sanacyjnych w 1929 r. został przeniesiony na emeryturę. Osiadł w Krakowie i poświęcił się opracowywaniu zasad nauki o cywilizacjach. Po 1945 r. współpracował z czasopismami katolickimi. Zmarł 10 lutego 1949 r.³

Charakter zainteresowań naukowych Konecznego ukształtował się w duchu gwałtownych przemian dwóch stuleci. W jego biografii wyraźnie zaznacza się przełom lat 1918/1919 jako cezura między epoką rozbiorową, którą można określić mianem „galicyjskiej” czy też „lokalnej” (1862–1919), a epoką niepodległościową z silnym akcentem „wileńskim” i „kresowym” (1919–1929) oraz ponownie „krakowskim” (1929–1949).

Intelektualna płodność Konecznego w **pierwszym okresie** była pośrednio rezultatem autonomii Galicji, która wyróżniała się na tle zaborów rosyjskiego i pruskiego bardziej sprzyjającymi warunkami rozwoju polskiej nauki. Dzięki przychylności władz austrowęgierskich Polacy mogli zasiadać w galicyjskim Sejmie Krajowym, tworzyć Koło Polskie w wiedeńskiej Radzie Państwa oraz używać języka polskiego w administracji i nauczaniu. Wpłynęło to na rozwój

³ Por. np.: P. Biliński, *Feliks Koneczny (1862–1949). Życie i działalność*, Warszawa 2001; J. Skoczyński, *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*, Kraków 1991; L. Gawor, *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego*, Lublin 2002; R. Piotrowski, *Problem filozoficzny ładu społecznego a porównawcza nauka o cywilizacjach*, Warszawa 2003.

polskich instytucji naukowych, sportowych i artystycznych⁴. Pomimo tych możliwości dominująca w regionie ludność wiejska i małomiasteczkowa narażona była na znaczne zacofanie gospodarcze. Galicja, najgęściej zaludniona część Polski (8 mln ludności w 1910 r.), a zarazem najbardziej prowincja monarchii habsburskiej, była krainą wieloetniczną, wielokulturową i wieloreligijną. Obok Polaków i Ukraińców zamieszkiwali ją Żydzi, Niemcy i Ormianie. Napiecia społeczne (bezrobocie, przeludnienie wsi, rozdrobnienie agrarne, antagonizmy etniczne) rozładowywała masowa emigracja⁵. W rezultacie utrzymywał się lojalizm ludności wobec władz, zaś solidaryzm społeczny i współdziałanie w walce z państwem zaborczym były utrudnione. Wśród galicyjskich ziemian i chłopów powstała *kultura przetrwania*, której zasadniczym celem było zapewnienie bytu rodzinie i utrzymanie gospodarstwa⁶.

To właśnie w tej złożonej mozaice kulturowej Koneczny kształtował się jako historyk i obserwator życia społecznego. Już w trakcie studiów miał okazję współpracować z wybitnymi przedstawicielami polskiej historiografii i Krakowskiej Szkoły Historycznej⁷. Społeczność galicyjskich naukowców charakteryzowała się znacznym konserwatyzmem światopoglądowym. Twórczość Konecznego tego okresu to prace poświęcone historii Europy Środkowo-Wschodniej – dziejom Litwy i Inflant, Słowiańszczyźnie, Rosji i imperium turecko-tatarskiemu czy Zakonowi Krzyżackiemu. W jego twórczości szczególne znaczenie miały dzieła dotyczące historii Polski i monografie regionalne⁸. Uczony wypowiadał się na temat oświaty ludowej i zapisał się jako zwolennik pracy organicznej i pracy u podstaw.

Przełom XIX i XX w. to także czas dynamicznego rozwoju polskich nauk społecznych. W tym okresie powstały liczne koncepcje i projekty socjologii mające na celu uchwycenie złożonych *abstrakcji społecznych*⁹. Wśród nich znalazły się takie nurty, jak mechanika społeczna rozwijana przez Zygmunta

⁴ Do instytucji tych należały m.in.: Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Politechnika Lwowska, Polskie Towarzystwo Historyczne we Lwowie, Towarzystwo Naukowe we Lwowie, Towarzystwo Naukowe Krakowskie, Akademia Umiejętności w Krakowie, Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”.

⁵ Por. W. Morawski, *Cztery koki w nowoczesność – polskie doświadczenia z modernizacją* [w:] *W drodze ku modernizacji. Synteza*, red. P. Grata, Rzeszów 2024, s. 27–28.

⁶ Por. T. Janicki, *Modernizacja polskiej wsi i rolnictwa w XIX i XX wieku. Przyczyny, uwarunkowania, rezultaty* [w:] *W drodze ku modernizacji. Synteza*, red. P. Grata, Rzeszów 2024, s. 223.

⁷ Idee Konecznego rozwijały się pod wpływem Anatola Lewickiego (1841–1899), Stanisława Smolki (1854–1924), Wincentego Zakrzewskiego (1844–1918), Stanisława Tarnowskiego (1837–1917), Franciszka Piekosińskiego (1844–1906), Karola Estreichera Serniora (1827–1908).

⁸ Por. np. *Dzieje Śląska* (1897), *Dzieje Polski za Piastów* (1902), *Dzieje Polski za Jagiellonów* (1903), *Dzieje Polski* (1908).

⁹ G. Mikl-Horke, *Soziologie. Historischer Kontext und soziologische Theorie-Entwürfe*, München–Wien 2001, s. 3.

Herynga (1854–1931) i Leona Winiarskiego (1865–1915), psychologia społeczna, do której istotny wkład wnieśli Zygmunt Balicki (1858–1916) oraz Jan Karol Kochanowski (1869–1949), teoria cywilizacji zaproponowana przez Erazma Majewskiego (1858–1922), teoria narodu rozwijana przez Jana Ludwika Popławskiego (1854–1908) oraz Romana Dmowskiego (1864–1939)¹⁰ czy teoria socjologii humanistycznej, której pionierem był Florian Znaniecki (1882–1958). Interdyscyplinarne podejście polskich uczonych oraz ich zaangażowanie w międzynarodowy obieg idei sprawiły, że polska nauka stała się zarówno narzędziem krytycznej refleksji, jak i praktycznego działania, m.in. na rzecz przyszłej polskiej państwowości.

Wkład tego okresu w kształtowanie Konecznego nauki o cywilizacjach polegał nie tylko na wpływie otaczającego go środowiska kulturowego, lecz także na inspiracji kilkoma mentorami z czasów studiów. Między innymi Michał Bobrzyński (1849–1935) dostarczył młodemu historykowi podstawowych inspiracji i wiedzy, które skłaniały go do szukania w historii zrzeszeń ludzkich na całym świecie określonych praw i reguł funkcjonowania¹¹. W dalszej twórczości Konecznego wpłynęło to na jego zainteresowanie filozofią dziejów. Maurycy Straszewski (1848–1921) wprowadził zaś Konecznego w zagadnienia filozoficzne. Inspiracja ta „widoczna jest w dziełach historyka zwłaszcza wtedy, gdy krytykował on materializm, pozytywizm, liberalizm, socjalizm, darwinizm i idealizm niemiecki”¹².

Koneczny pozostawał także pod wpływem myśli Franciszka Duchńskiego (1816–1893). Historyk ten w pracy *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich* (wyd. 1858–1861) przedstawił teorię niesłowiańskiego, mongolskiego i bizantyjskiego rodowodu Rosji. Myśl ta wprowadziła do dyskursu naukowego pytania o odrębność dziejów Rusi Kijowskiej i państwa moskiewskiego. Idea odrębności cywilizacyjnej Rosji i jej bizantyjsko-mongolskiego dziedzictwa stała się później jednym z istotnych wątków teorii cywilizacji Konecznego, m.in. pod postacią opisu cywilizacji turańskiej¹³, a także bizantyjsko-niemieckiej.

Drugi okres twórczości Konecznego charakteryzuje się otwarciem uczonego na zagadnienia o wówczas aktualnym wymiarze, co uwidoczniło się w jego stopniowym przejściu od analizy historycznej do refleksji filozoficznej. W cza-

¹⁰ S. Borzym, H. Floryńska, B. Skarga, A. Walicki, *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, Warszawa 1986, s. 373–408.

¹¹ J. Skoczylski, *Koneczny. Teoria cywilizacji*, Warszawa 2003, s. 11–12.

¹² R. Polak, *Feliks Koneczny. Biografia uczonego*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 165.

¹³ Por. P. Biliński, *Feliks Koneczny jako badacz dziejów Rosji i Europy Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2003, t. 38, s. 245–246.

sie urzędowania w Wilnie Koneczny zetknął się z wybitnymi filozofami, Wincentym Lutosławskim (1863–1954) i Marianem Zdziechowskim (1861–1938). Panujące w dziejopisarstwie tendencje pozytywistyczne, usiłujące modyfikować nauki humanistyczne na wzór przyrodoznawstwa, niechętne były jednak filozoficznym spekulacjom. Uczony sprzeciwił się temu podejściu i postanowił „wykroczyć poza historię, wznieść się na jej wyższe piętro, zrozumieć jej mechanizmy, reguły i prawa; starać się odnaleźć w dziejach sens, a nie widzieć ich tylko jako prostą sekwencję mijających zdarzeń”¹⁴.

Postawa ta była nierozzerwalnie związana z bieżącymi wydarzeniami natury politycznej: I wojną światową i załamaniem się „wiedeńskiego” porządku europejskiego, rewolucją październikową (1917), odrodzeniem polskiej państwowości (1918) czy w końcu wojną polsko-bolszewicką (1920) i ustaleniem nowych granic Polski (1921). Refleksję filozoficzną bez wątpienia pobudzała przyspieszona modernizacja gospodarcza wielu państw europejskich, unowocześnienie ich armii czy rozwój techniki i masowego przemysłu.

Wspomniane wydarzenia i zjawiska stanowiły przełom w nauce polskiej i europejskiej, a szczególnie w filozofii, socjologii i literaturze, które musiały odpowiedzieć na nową dynamikę zmian. Doświadczenia te rodziły u badaczy (np. u Oswalda Spenglera w *Zmierzchu Zachodu*, 1918 czy Floriana Znanieckiego w *Upadku cywilizacji zachodniej*, 1921) przekonanie o kryzysie Europy, jej zmierzchu czy nieuchronnej katastrofie i śmierci. Wincenty Lutosławski pisał w dziele *Wojna wszechświatowa. Jej odległe przyczyny i skutki* (1920), iż Wielka Wojna z lat 1914–1918 była właściwie częścią wojny „wszechświatowej”¹⁵, powszechnej, toczącej się z przerwami już od czasów starożytnych wojen perskich. „W katastroficznych wizjach przyszłości Zachodu wskazywano przede wszystkim na postępującą erozję fundamentalnych dlań wartości, na przykład poszanowania wolności jednostek i narodów, idealizmu, pracy, wiary w Boga”¹⁶. Wszystko to prowadziło Konecznego do namysłu nad sensem dziejów powszechnych, a szczególnie nad szansami i zagrożeniami, jakie stanęły przed Polakami po okresie zaborów¹⁷. Wyrazem tej refleksji była wydana

¹⁴ J. Skoczyński, *Koneczny. Teoria cywilizacji...*, s. 16.

¹⁵ Okres I wojny światowej (1914–1918) określany bywa jako *prakatastrofa* XX w. Jak się okaże w historii Europy, miał on decydujący wpływ na sam wybuch II wojny światowej i apogeum totalitaryzmów: faszystowskiego, nazistowskiego i komunistycznego. Por. J. Pilikowski, *Podróż w świat cywilizacji*, Kraków 2012, s. 316–318.

¹⁶ M. Urbanowski, *Przedmowa* [w:] *Europejskie wizje polskich pisarzy w XX wieku. Antologia*, red. P. Kosmala, E. Nowicka, M. Łabędzka, Warszawa 2011, s. 10; por. także L. Gawor, L. Zdybel, *Idea kryzysu kultury europejskiej w polskiej filozofii społecznej. Analiza wybranych koncepcji pierwszej połowy XX wieku*, Lublin 1995.

¹⁷ P. Grabowiec, *Model społeczeństwa obywatelskiego w historiozofii Feliksa Konecznego*, Wrocław 2000, s. 28.

w 1921 r. w Poznaniu praca *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*. W dziele tym Koneczny poddał analizie bieżące zdarzenia historyczne z perspektywy *historiozofii* – nauki poszukującej praw rządzących procesami dziejowymi¹⁸. W pierwszych słowach *Rozdziału wstępnego* tak opisywał ogólnoeuropejską sytuację po zakończeniu I wojny światowej:

W ogniach wojny powszechnej przetopili się potworne przeszła pancерnej budowli XIX wieku; leżą poskręcane na grzędzawicy podmokłej krwią całego pokolenia wszystkich niemal ludów ziemi. Krwią zlane pokolenie siedzi na zgłiszczach, zbiedzone, przygnębione, i nawet na zwycięzcach znać jakieś posępne skupienie. [...] Powaga odpowiedzialności wywołuje napięcie, niesprzyjające radości życia; to też panuje w całej Europie przygnębienie¹⁹.

Swą pesymistyczną wizję Koneczny uzasadnił 14 lat później w końcowej części swego sztandarowego dzieła *O wielości cywilizacji* z 1935 r., prezentując w nim zarys nowo powstałej nauki. W przeciwieństwie do Znanieckiego, Spenglera czy Lutosławskiego krakowski uczony uznał, że wszelkie kryzysy, konflikty i wojny, jakie od wieków dotykały Europę (a szerzej świat), są wynikiem pomieszania i konfliktu cywilizacji:

Cała Europa choruje obecnie na pomieszanie cywilizacji; oto przyczyna wszystkich a wszystkich „kryzysów”. Jakżeż bowiem można zapatrywać się dwojako, trojako (a w Polsce nawet czworako) na dobro i zło, na piękno i szpetność, na szkodę i pożytek, na stosunek społeczeństwa i państwa, państwa i Kościoła; jakżeż można mieć równocześnie czworaką etykę, czworaką pedagogię?! Tą drogą popaść można tylko w stan acywilizacyjny, co mieści w sobie niezdatność do kultury czynu. Następuje kręcenie się w kółko, połączone ze wzajemnym zżeraniem się. Oto obraz dzisiejszej Europy!²⁰

Koneczny zaobserwował, że niewspółmierność etyk – ich „harmider”, jak pisał w broszurze *Harmider etyk* (1936) – prowadzi do zderzeń opartych na nich cywilizacji. Jako anty-pozytywista odrzucił wówczas poszukiwanie tego, co wspólne. Dążył do uchwycenia tego, co odrębne, swoiste i różnicujące. Praktyka ta wiodła Konecznego do rezygnacji z myślenia w kategoriach europocentryzmu i globalizmu²¹. Do podobnych wniosków doszedł amerykański politolog Samuel Huntington (1927–2008) w latach 90. XX w., formułując teorię *zderzenia cywilizacji* (ang. *Clash of Civilizations*). W celu zażegnania owego *cywilizacyjnego kryzysu* Europy po I wojnie światowej Koneczny zaproponował m.in. oryginalny program integracji państw i narodów europejskich

¹⁸ A. Piskozub, *Czasoprzestrzeń cywilizacyjna*, Toruń 2003, s. 17.

¹⁹ F. Koneczny, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, Poznań 1921, s. 1.

²⁰ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Kraków 1935, s. 365.

²¹ B. Truchlińska, *Feliks Karol Koneczny* [w:] *Wizerunki filozofów i humanistów polskich. Wiek XX*, red. J. Szmyda, Kraków 2000, s. 179.

na wzór USA, oparty na jedności cywilizacyjnej i etycznej w ramach cenionej przez niego *cywilizacji łacińskiej*²².

Istotny wpływ na naukę o cywilizacjach wywarła także katolicka nauka społeczna, filozofia tomistyczna i założenia personalizmu chrześcijańskiego. Przejawia się to w eksponowaniu przez Konecznego *cywilizacji łacińskiej* opartej na etyce katolickiej, a także w szczególnym podkreślaniu roli Polski jako głównego krzewiciela tej cywilizacji w Europie.

Drugi okres życia i działalności Konecznego jest kluczowy dla powstania nauki o cywilizacjach. Ponieważ Wielka Wojna zmieniła sposób rozumienia Europy jako pewnego rodzaju wspólnoty państw i narodów oraz Polski jako państwa wielonarodowego, uczony skoncentrował się na problemie nieporozumień międzypaństwowych oraz międzykulturowych. Uznawszy *konflikt cywilizacyjny* za ich przyczynę, zbudował przełomowy system teoretyczny w ramach filozofii społecznej pozwalający wskazywać na najgłębsze cechy poróżniające ludzkie społeczności. Dostrzeżenie zjawiska *pluralizmu cywilizacyjnego* oraz określenie *praw historii* były zarówno diagnozą jak i metodą wyjaśniającą meta-poziom stosunków międzyludzkich. Koneczny wybrał w związku z tym *metodę indukcyjną*, która pozwalała wnioskować „od szczegółowych przesłanek do ogólnych wniosków” na temat bieżących problemów i szukać praktycznych rozwiązań na podstawie analizy przeszłości²³.

Powstanie nauki o cywilizacji wiązało się niewątpliwie także z polskimi dyskursami XIX w. oraz dwudziestolecia międzywojennego, które koncentrowały się na relacjach Polski z innymi państwami i nacjami – zwłaszcza z Niemcami, Rosjanami i Żydami. Koneczny wykorzystał praktykę definiowania *obcych* poprzez ich przeciwstawienie własnej wyidealizowanej (polskiej) kulturze, przypisując im określony zbiór cech. Miało to na celu zarówno unaocznienie niesprawiedliwości dziejowych, jakie dotknęły Polskę – najpierw w wyniku rozbiorów, a następnie w czasie II wojny światowej – jak i podkreślenie wyjątkowości oraz zagrożonej pozycji polskiej kultury ze strony sąsiadów. Uwidacznianie praktyk etycznych innych kultur w ramach modeli cywilizacyjnych było charakterystycznym elementem naukowej percepcji stosunków międzynarodowych i międzykulturowych krakowskiego historyka. W toku badań doszedł on do wyraźnego zarysowania dychotomii *dobro – zło* oraz do sformułowania mechanizmów tejże funkcjonowania, które określił jako *prawa historii*. Tego

²² Por. np. P. Grabowiec, *Od partykularyzmu do uniwersalizmu. Polskie koncepcje międzynarodowej integracji politycznej w latach 1939–1945. Zarys problematyki* [w:] *Federalizm. Teorie i koncepcje*, red. W. Bokajło, Wrocław 1998.

²³ Metoda indukcyjna jest narzędziem poznawczym nauk empirycznych. Stosując ją, Koneczny odwoływał się m.in. do F. Bacona i Monteskiusza. Por. J. Skoczyński, *Koneczny. Teoria cywilizacji...*, s. 42 i nast.

rodzaju podejście było specyficzną strategią radzenia sobie z pozycją kultury słabszej i uznawanej przez *kulturę* wyższe za zacofaną, która w założeniu nauki o cywilizacjach mogła dążyć do samookreślenia i obrony własnej tożsamości w obliczu zewnętrznych zagrożeń²⁴.

Na lata 30. i 40. XX w. przypada zatem czas powstania dzieł, w których Koneczny nakreślił historiozoficzne podstawy nauki o cywilizacjach oraz zdefiniował jej pojęcie: *O wielości cywilizacji* (1935), *Święci w dziejach narodu polskiego* (1937), *Kościół jako polityczny wychowawca narodów* (1938), *Rzecz o moralności* (1938). Kolejne prace Konecznego ukazały się po jego śmierci w emigracyjnym Wydawnictwie Towarzystwa im. Romana Dmowskiego w Londynie: *Cywilizacja bizantyjska* (1973), *Cywilizacja żydowska* (1974), *O ład w historii* (1977), *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej* (1981) oraz *Prawa dziejowe* (1982).

Podsumowując czynniki, które składają się na genezę nauki o cywilizacjach, podkreślić należy nieprzeciętnie długą aktywność naukową Feliksa Konecznego, która pozwoliła mu uczestniczyć w wielu procesach dziejowych na przestrzeni wieków, obserwować dokonujące się zmiany porządków politycznych oraz doświadczać bezpośrednich oddziaływań przemian cywilizacyjnych na życie osobiste.

Na charakter nauki o cywilizacjach wpłynęło zaś podłoże lokalne – polskie środowisko intelektualne galicyjskiego Krakowa i kresowego Wilna oraz sytuacja społeczno-polityczna kraju pod zaborami i po odzyskaniu niepodległości. Dla Konecznego były to być może mikrokosmosy, w których obserwować mógł procesy, które uczynił później przedmiotem nauki o cywilizacjach. Historyk nie odrzucał galicyjskiej wielokulturowej tożsamości, która zresztą była także cechą I Rzeczypospolitej, lecz pragnął ją zrozumieć. Nie czynił tego w imię umacniania podziałów i antagonizmów, ale w nadziei na uchwycenie niedostrzegalnych praw i zasad, na jakich można się rozwijać. Dotyczy to zarówno wymiaru regionalnego, jak i światowego. Poczucie uczestnictwa w nim polskiego społeczeństwa stało się bardziej dostrzegalne w wyniku I wojny światowej.

W końcu kompetencja zawodowa historyka, bliskość materiałów źródłowych Biblioteki Jagiellońskiej czy sama ekspedycja watykańska mogły Konecznemu pomóc w poznawaniu różnych metod życia społecznego. Nauka o cywilizacjach nie rozwinęła się bowiem w oderwaniu, lecz na podstawie dotychczasowej literatury naukowej²⁵.

²⁴ Por. I. Surynt, *Krzyżak. Dychotomiczność polskiego obrazu Niemca a dyskursy o cywilizacji*, <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/58> [dostęp: 1.12.2024].

²⁵ W rozdziale wstępnym dzieła *O wielości cywilizacji* Koneczny wylicza i omawia współczesne mu, jak i dawne teorie dotyczące kształtu historii i stara się do nich ustosunkować (przywołuje 55 uczonych, w tym: Bacona, Kartezjusza, Vico, Monteskiusza, Voltaire’a, Rousseau,

Czynniki te sytuują *scienza nuova* Konecznego nie tylko w perspektywie nauki polskiej, ale i ogólnoeuropejskiej i światowej. Polski historyk znalazł uznanie u Antona Hilckmana (1900–1970) w Niemczech, który poświęcił jego teorii szereg rozpraw i zorganizował Katedrę Porównawczej Nauki o Cywilizacjach (niem. *Institut für die Vergleichende Kulturwissenschaft*) na Uniwersytecie w Moguncji, oraz u Arnolda J. Toynbee’ego (1889–1975) w Wielkiej Brytanii, który poprzedził przedmową angielski przekład *O wielości cywilizacji* (ang. *On the Plurality of Civilisation*, Londyn 1962) – jak i u interpretatorów w Polsce²⁶.

Założenia i metodologia nauki o cywilizacjach

Nauka o cywilizacjach Feliksa Konecznego to oryginalny sposób badania i rozpoznawania cywilizacji i różnic między nimi. Opiera się na teorii *pluralizmu cywilizacyjnego* istniejącego w świecie społecznym. Punktem wyjścia w rozumieniu cywilizacji przez Feliksa Konecznego jest jej definicja: „cywilizacja jest to metoda ustroju życia zbiorowego”²⁷.

W definicji tej zawierają się dwa kluczowe pojęcia omawianej nauki. Pod pojęciem *metody* Koneczny rozumiał *harmonię i ład* oparty na wspólnych nor-

Herdera, Hegla, Kołłątaja, Cieszkowskiego, Comte’a, Gobineau, Gumplowicza, Spenglera, Dithleya, Majewskiego, Znanieckiego). Ostatecznie zajmuje się tymi problemami, jakich nie odnalazł u swych poprzedników.

²⁶ Nauka o cywilizacjach wywarła wpływ na środowisko szkoły filozoficznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, gdzie dla części badaczy stała się punktem odniesienia do analizy rzeczywistości społeczno-politycznej, por. np.: P. Jaroszyński, *Multikulturalizm – poza cywilizacją?*, „Człowiek w Kulturze” 2014, nr 24; tenże, *Spór o Europę. Zderzenia cywilizacji*, Lublin 2015; H. Kiereś, *U podstaw życia społecznego. Personalizm czy socjalizm?*, Radom 2001; S. Kowalczyk, *Współczesny kryzys ideowo-aksjologiczny*, Lublin 2011. Drugim ośrodkiem, gdzie nastąpił rozwój nauki o cywilizacjach, był Uniwersytet Gdański i tamtejsza Katedra Nauki o Cywilizacji (1991–2002), utworzona przez Andrzeja Piskozuba, por. np. A. Piskozub, *Cywilizacje w czasie i przestrzeni*, Gdańsk 1992. Problematyką cywilizacji Konecznego zajęło się także wielu polskich naukowców z najważniejszych ośrodków uniwersyteckich w kraju, por. np. S. Bukowska, *Filozofia polska wobec problemu cywilizacji. Teoria Feliksa Konecznego*, Katowice 2007; P. Grabowiec, *Model społeczeństwa...*; J. Skoczyński, *Idee historiozoficzne...*; *Feliks Koneczny dzisiaj*, red. J. Skoczyński, Kraków 2000; tenże: *Koneczny. Teoria cywilizacji*, Warszawa 2003; P. Skrzydlewski, *Wolność człowieka w cywilizacji łacińskiej w ujęciu Feliksa Konecznego*, Lublin 2013; Z. Pucek, *Pluralizm cywilizacyjny jako perspektywa myśli socjologicznej. (Na przykładzie poglądów F. Konecznego i F. Znanieckiego)*, Kraków 1990; L. Gawor, *O wielości cywilizacji...*; R. Piotrowski, *Problem filozoficzny...* Teoria cywilizacji Konecznego uznana została także przez polskich historyków myśli społecznej, a szerzej socjologii, za integralną część polskiego myślenia społecznego, por. np. *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, red. W. Wincławski, Toruń 2001–2011; *Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, red. J. Szacki, Warszawa 1995, *Szkice z historii socjologii polskiej*, red. K.Z. Sowa, Warszawa 1983.

²⁷ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji...*, s. 183.

mach i zasadach istniejących w pewnym społeczeństwie, które pozwalają na jego doskonalenie się:

We wszystkim musi być jakaś metoda, bo inaczej nastaje anarchia, lub niedołęstwo [...]. Gdybyśmy baczili bardziej na trafność i ścisłość metody w naszych poczynaniach, byłoby w nas i koło nas więcej „kultury czynu” (tj. ustalonej zdatności do czynów rozumnych). [...] prawidło to [...] można odnieść do wszelkiego a wszelkiego poczynania ludzkiego, od najprymitywniejszego rzemiosła do najbardziej skomplikowanych splotów polityki²⁸.

Ponieważ cywilizacja w ujęciu Konecznego dotyczy sposobu życia człowieka i jego relacji z innymi ludźmi, nieodzownym elementem jej definicji jest również *życie zbiorowe*, pod którym uczony rozumiał różne formacje społeczne, w jakich żyje człowiek:

W dociekaniach niniejszych chodzi o rozwój zrzeseń, a więc o metody w nich, o metody w ustroju rodzinnym, rodowym, plemiennym, i przez dalsze konsekwencje w strukturze społecznej, w ustroju narodu i państwa. Wszystkie te szczeble zrzeseń można objąć jednym wyrazem: życie zbiorowe²⁹.

Życie zbiorowe wyrażone w definicji cywilizacji jest podstawą wspólnoty, jaka wytwarza się we wnętrzu cywilizacji. Wspólnotowość wewnątrz cywilizacji nie oznacza jednak, że pomiędzy cywilizacjami zachodzą relacje takie, jak jedność czy współmierność – wręcz przeciwnie, „cywilizacje pozostają zawsze w niedającym się usunąć antagonizmie, związanym z odmienną hierarchią akceptowanych wartości, odmienną etyką, innymi zasadami życia zbiorowego, inną strukturą instytucjonalną”³⁰. Według Konecznego w szeroko pojętym życiu zbiorowym mamy do czynienia z wielością cywilizacji wynikającą z odmienności i różnorodności metod jego organizacji:

Zesumujemy w myśli wszelkie możliwe pozycje odmian życia rodzinnego i publicznego we wszystkich krajach ziemi, a zrozumiemy, co za ogrom obejmujemy wyrażeniem: życie zbiorowe. Od pierwszych ognisk po dni nasze, ogrom czasu; od pigmejów do ulicy N. Yorku, ogrom różnic wszelkich przymiotów ludzkich na ogromie globu! Wszędzie i zawsze znaczy się jakieś życie zbiorowe; niemal wszędzie i zawsze odmienne. Odmienność wynika z różnaitości metod stosowanych do życia zbiorowego³¹.

Najważniejszą kwestią jest *przyczyna odmienności* cywilizacji, z której wynika ich ilość. Koneczny uważał, że skoro ludzie różnią się między sobą w działaniu, myśleniu i postrzeganiu świata, toteż większe zrzeseżenia ludzkie posiadają szereg różnic w sposobie (*metodzie*) życia, nie zaś w poziomie (*szczeblu*) jego rozwoju, co uczony wyraził następująco:

²⁸ Tamże, s. 180–181.

²⁹ Tamże, s. 181.

³⁰ S. Borzym, *Filozofia polska 1900–1950*, Wrocław 1991, s. 179.

³¹ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji...*, s. 181.

Gdyby wszystkie ludy trzymały się tej samej metody, zachodziłyby na ziemi tylko różnice szczebli, lecz nie rodzajów w ustrojach życia zbiorowego; byłby jeden tylko rodzaj o rozmaitych szczeblach rozwoju, możliwego tylko po jednej linii wytycznej, wszystkim wiekom, i krajom wspólnej.

Takiej wspólnej osi dla całej ludzkości nie ma, i dotychczas nigdy nie było. Nigdy bowiem „ludzkość” nie istniała ani historycznie ni socjologicznie; możnaby o niej powiedzieć, że jest widziadłem literackim. W rzeczywistości istnieją tylko pewne zrzeszenia, części ludzkości, z których tylko niektóre miewają coś wspólnego. Nie istnieje żaden ogólnoludzki ustrój życia zbiorowego, ani też nie ma żadnej ogólnoludzkiej metody pod tym względem³².

Koneczny, zaprzeczając istnieniu *ludzkości*, był mocno przekonany o jej zróżnicowaniu. Wskazywał, iż w historii różnorodne było podejście społeczeństw pierwotnych do umiejętności krzesania ognia, hodowli zwierząt domowych, organizacji rodzinnej i plemiennej, a także pojmowania prawa, ekonomii, i moralności³³. Uczony uznał podejście człowieka do tych zagadnień za fundament różnorodności ludzkości. W tym kontekście zastanawiał się:

Jak wyliczyć i jak objąć wszystko, co ludzkie? W jakim skrócie uzmysłowić dorobek tysiąceci materialny i moralny? W jaką formułą wcielić wszelkie możliwości życia zbiorowego wszystkich krajów i wszystkich czasów?³⁴.

Udzielając odpowiedzi na to pytanie, uczony doszedł do wniosku, że to *cywilizacje* zawsze stanowią

naturalne zrzeszenia największej miary. Stawają one okoniem przeciwko wszelkim próbom sztucznego wytwarzania zrzeszeń wielkiej miary, nic nie uwzględniających różnic cywilizacyjnych. Często cywilizacje – jako siły najwyższe ludzkości – obalają i obracają w niwecz wszystko, co utworzono sztucznie bez liczenia się z niemi³⁵.

W nauce o cywilizacjach ludzkość zostaje więc podzielona na szereg różnorodnych *cywilizacji*. Według uczonego, współcześnie istnieje siedem podstawowych cywilizacji: łacińska, bizantyńska, żydowska, arabska, turańska, braмиńska i chińska³⁶. Do wniosków takiego obrazu pluralizmu cywilizacyjnego na świecie uczony doszedł, opracowując oparty na refleksji historiozoficznej własny sposób badania wielości cywilizacji³⁷. Pisał, że:

³² Tamże, s. 182.

³³ Tamże, s. 59–158.

³⁴ Tamże, s. 160.

³⁵ Tamże, s. 182.

³⁶ Tamże, s. 327.

³⁷ Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego artykułu nie jest możliwa prezentacja i charakterystyka poszczególnych cywilizacji. Warto natomiast zwrócić uwagę, iż nazewnictwo wspomnianych tu siedmiu cywilizacji wynika z kontekstu historycznego bądź geograficznego, jakim posłużył się Koneczny, by określić konkretne „metody organizacji życia”. Bez względu jednak na te konotacje cywilizacje stanowią same w sobie modelowe makrostruktury czy też „podsystemy kulturowe” i w celu ich enumeracji można uprawiać prostą kombinatorykę (por.

Zrzeszenia ponadnarodowego szukać należy tym sposobem, że dochodzi się, czy dana metoda życia zbiorowego nie przekracza granic narodu; jak daleko ludzie zapatrują się na *quincunx* życia tak samo, lub podobnie a współmiennie. Społeczeństwa trzymające się takiej samej w zasadzie metody życia zbiorowego, tworzą tę samą cywilizację³⁸.

Fakt, iż społeczeństwa charakteryzują się różnorodnością konstytuujących je relacji cywilizacyjnych jest podstawą teorii Konecznego:

Ilość metod ustroju życia zbiorowego jest oczywiście nieograniczona, czyli nieograniczoną jest ilość cywilizacji. Ludzkość jest pod względem cywilizacyjnym zróżniczkowana tak dalece, iż patrząc na rzeczy z tego najwyższego stopnia zrzeszeń, widzimy dopiero z całą dokładnością i pewnością, jako historycznie ni socjologicznie ludzkości niema³⁹.

Wszędzie bowiem, gdzie żyje człowiek i gdzie istnieje życie zbiorowe, występuje jakaś cywilizacja: „widoczny jest jakiś porządek spraw ludzkich, relacje konstytuujące społeczność są w jakimś nieprzypadkowym porządku”⁴⁰. Porządek życia społecznego jest wytworem ładu, na którym opiera się życie zbiorowe. Składa się na niego „zespół działań indywidualnych człowieka, powstałych za sprawą określonego poznania i rozumienia świata wraz z towarzyszącymi człowiekowi środkami i wzorami zachowań; budują ten porządek struktury życia rodzinnego, wsparte normami prawa rodzinnego, majątkowego i spadkowego; składają się nań struktury ponadrodzinne (rodowe, plemienne, państwowe czy właściwe dla ludów bądź narodów)”⁴¹. Według krakowskiego uczonego ład społeczny odpowiada *pełni cywilizacyjnej*:

Pełnia cywilizacji polega na tem, że społeczeństwo posiada taki ustrój życia zbiorowego, prywatnego (tj. rodzinnego) i publicznego, społecznego i państwowego, takie urządzenia materialne, tudzież taki system moralno-intelektualny, iż wszystkie dziedziny życia, uczuć, myśli i czynów tworzą zestroje o jednolitym umiarze, konsekwentne w zespole swych idei i czynów⁴².

Metodę badania *cywilizacji* Koneczny oparł na własnej koncepcji historyczofizycznych zasad analizy dziejów powszechnych. Poprzez porównania zaobserwowanych w tejże analizie różnych cech cywilizacyjnych uczony opracował *strukturalne wyznaczniki cywilizacji* pozwalające uchwycić ich wielość i różnorodność. W zależności od wyników obserwacji danej społeczności naukowiec

R. Piotrowski, *Problem filozoficzny...*, s. 15). Jest to szczególnie ważne w problemie uniwersalizmu nauki o cywilizacjach i jej praktycznego wykorzystania do analiz współczesnych przeobrażeń na tle cywilizacyjnym (por. podrozdział trzeci), bez konieczności używania nazewnictwa zaproponowanego przez Konecznego.

³⁸ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji...*, s. 183.

³⁹ Tamże, s. 183.

⁴⁰ P. Skrzydlewski, *Wolność człowieka...*, s. 101.

⁴¹ Tamże.

⁴² F. Koneczny, *O wielości cywilizacji...*, s. 184–185.

dokonywał na podstawie *wyznaczników* klasyfikacji cywilizacyjnej⁴³. O charakterze danej cywilizacji, a zarazem o zróżnicowaniu *ludzkości*, decydował układ trzech wyznaczników: (1) *quincunxa*, (2) *trójprawa* oraz (3) *sposobu opanowania czasu i przestrzeni*.

Pierwszy z wyznaczników – *quincunx* – jest czynnikiem najważniejszym. Obejmuje pięć kategorii egzystencjalnych bytu ludzkiego: *prawdę* i *dobro* jako przejawy życia duchowego, *zdrowie* i *dobrobyt* jako przejawy życia cielesnego oraz *piękno* jako wspólne sferze duchowej i cielesnej. Zarówno w życiu jednostki, jak i społeczeństwa kategorie te powiązane są ze sobą i wzajemnie się uzupełniają, tworząc nierozzerwalną całość – *cywilizację*. Wśród kategorii *quincunxa* istnieje hierarchia – najważniejszą według Konecznego jest dobro, czyli pojęcie moralności. Życie zbiorowe pozbawione choć jednej z nich zawsze będzie defektywne, a najpełniejsze wówczas, kiedy między prawdą, dobrem, zdrowiem, dobrobytem oraz pięknem zachowana zostanie równowaga, harmonia i współmierność⁴⁴. Życie zbiorowe, w którym harmonizują się kategorie bytu ludzkiego, rozwija się tym wyżej i lepiej, im więcej kategorii obejmuje.

Przyjęcie identycznych i harmonijnych zasad *quincunxa* przez daną społeczność Koneczny uznawał, na podstawie faktów historycznych, za asumpt powstania nowej cywilizacji. Jednocześnie stosunek do tych pięciu wartości jest podstawowym czynnikiem rozróżniającym cywilizacje. Pojęcia prawdy, dobra, piękna, zdrowia i dobrobytu funkcjonują według Konecznego odmiennie w każdej z cywilizacji:

Wiadomo, że pośród „ludzkości” panują najrozmaitsze sądy i wyobrażenia o prawdzie, o moralności i pięknie, nawet o dobrobycie i (co najciekawsze!) nawet o zdrowiu⁴⁵.

Wspomniany *quincunx* wprowadza normatywne pojęcie ładu w danej cywilizacji, a poprzez to w zbiorowości ludzi. Zasadę tę nazwał Koneczny *prawem współmierności* i uznał za obowiązującą zarówno w *quincunxie*, jak i w prawie i etyce danej cywilizacji. Równowaga ta jest jednak podatna na zakłócenia – to, co w danym zrzeszeniu nie jest współmierne, musi się wzajemnie zwalczać, a przynajmniej dążyć do tego, by się rozejść⁴⁶.

Feliks Koneczny uważał, że warunkiem społecznego zespolenia jest bliskość cywilizacyjna, zaś zrzeszenie (społeczeństwo) będzie funkcjonowało dobrze tylko wtedy, kiedy oprze się na tej samej metodzie. Jednocześnie prze-

⁴³ R. Piotrowski, *Problem filozoficzny...*, s. 43 i nast.

⁴⁴ P. Bezat, *Teoria cywilizacji Feliksa Konecznego*, Krzeszowice 2006, s. 17.

⁴⁵ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji...*, s. 165–166.

⁴⁶ Por. S. Bukowska, *Feliks Koneczny: indukcyjna nauka o cywilizacji a prawa dziejowe*, „Folia Philosophica” 1991, nr 8, s. 206.

strzegął przed mieszaniem się „metod życia zbiorowego”, gdyż groziłoby to regresem w rozwoju społecznym:

Jeżeli życie zbiorowe ma być trwałe i skuteczne, musi zachodzić współmierność struktury zrzeszenia, to znaczy, że pomyślność zrzeszenia jest tem większa, im bardziej członkowie tegoż trzymają się jednakowej metody w urządzaniu życia. Gdy w jakim zrzeszeniu współmierność ta jest tylko częściowa, natenczas metoda zachodzi na metodę i życie rozwichrza się, skoro pewna kategoria życia może być urządzona według innej metody, a druga kategoria znów według innej. W takim zrzeszeniu kultura czynu musi upadać coraz niżej, aż dojdzie do tego, iż ci zrzeszeni nie zdołają się zdobyć na żaden czyn rozumny. Bez konsekwencji w sprawach i poglądach nie może być metody – a taki brak musi wkońcu wystąpić jaskrawo i wieść do jaskrawych również wstrząśnień w zrzeszeniu; im zaś one większe, tem gwałtowniejsze nastąpić muszą objawy rozprężenia⁴⁷.

Drugim wyznacznikiem wprowadzonym przez wileńskiego profesora jest *trójprawo*. „Było ono konsekwencją *quincunxa* i występowało tam, gdzie istnieje życie zbiorowe, które wymaga norm, regulujących międzyludzkie powiązania i zależności”⁴⁸. Koneczny przyjął, iż „metody ustroju życia społecznego” rządzą się trzema, swoistymi dla każdej z nich, rodzajami prawa: rodzinnym (monogamia, poligamia lub poliandria), majątkowym (własność indywidualna każdego człowieka) oraz spadkowym (przystosowanie prawa majątkowego do rodzinnego).

Trzecim strukturalnym wyznacznikiem cywilizacji jest według Konecznego *sposób opanowywania i organizowania czasu i przestrzeni* jako sfery ludzkiego życia duchowego i etycznego. Jego szczytowym osiągnięciem była świadomość historyczna danego społeczeństwa i czynienie z tradycji siły czynnej w rozwoju cywilizacji. Pojmowanie *przestrzeni* przejawiać się zaś miało w materialnej, fizycznej i cielesnej aktywności ludzi na świecie.

Wspomniane trzy wyznaczniki różnicowania się ludzkości stanowią w nauce o cywilizacjach hipotezę, jaką udało się Konecznemu metodologicznie zweryfikować i na tej podstawie dojść do jeszcze ogólniejszej klasyfikacji cywilizacji, dzieląc je na dwie grupy: (1) *personalistyczne* i (2) *gromadnościowe*. Każda z nich zawiera siedem par przeciwstawnych *pojęć naczelných* – cech organizacji życia społecznego⁴⁹:

- cywilizacje typu *personalistycznego*: personalizm, aposterioryzm, historyzm i pojęcie tradycji, zasada jedności w różnaitości, działanie na zasadzie organizmu, dualizm prawny oraz supremacja sił duchowych (wolność);

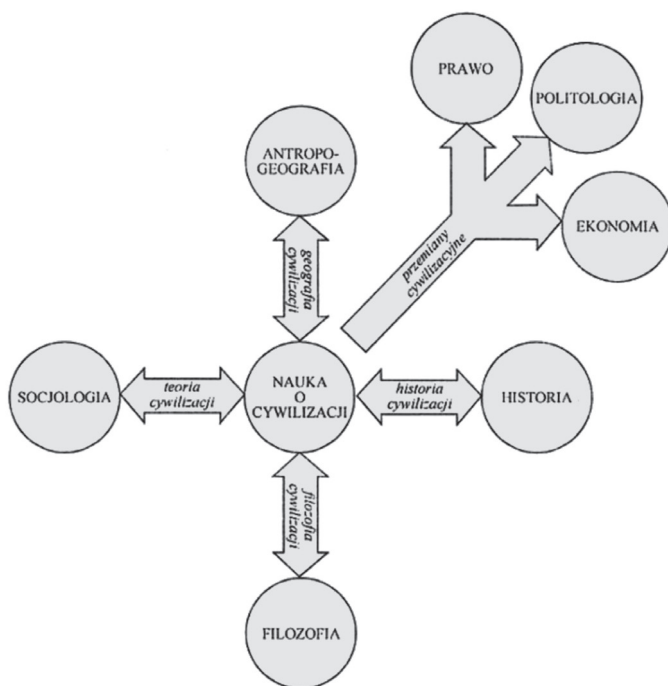
⁴⁷ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji...*, s. 175.

⁴⁸ M. Kuriański, *Cywilizacja bizantyjska w ujęciu Feliksa Konecznego (1862–1949). Studium historyczno-teologiczne*, Legnica 2013, s. 37.

⁴⁹ R. Piotrowski: *Problem filozoficzny...*, s. 62; por. F. Koneczny, *O ład w historii* [w:] tenże, *Dziela zebrane. Wydania emigracyjne*, t. XIV, Kraków 2024, s. 677–680.

- cywilizacje typu *gromadnościowego*: kolektywizm, aprioryzm, tradycja bierna lub negacja tradycji, jednostajność, działanie na zasadzie mechanizmu, monizm prawny, supremacja sił fizycznych (przymus przemocy).

Poszukiwanie prawidłowości procesu dziejowego za pomocą paradygmatu cywilizacyjnego doprowadziło Konecznego także do sformułowania sześciu mechanizmów regulujących *spotkania* między cywilizacjami, które określił mianem *praw dziejowych*: prawo współmierności, prawo nierówności, prawo trwałości i ekspansji, prawo niższości, prawo szkodliwości mieszanek, prawo niemożności syntez cywilizacyjnych)⁵⁰. Prawa te jawią się jako regulatory napięć na poziomie aksjologicznym we wszelkich procesach międzycywilizacyjnych (międzypaństwowych, międzykulturowych, międzynarodowych i międzyludzkich).

Ryc. 1. Miejsce nauki o cywilizacjach wśród nauk społecznych

Podsumowując założenia nauki o cywilizacjach, należy przede wszystkim podkreślić oryginalną definicję cywilizacji jak i rozbudowaną metodologię badania i bogaty aparat pojęciowy. Ponadto trzeba wskazać na jej wyjątkową

⁵⁰ Por. L. Gawor, *Szkice o cywilizacji*, Rzeszów 2009, s. 58–63.

interdyscyplinarność. Wspomniane trzy narzędzia (*strukturalne wyznaczniki cywilizacji, pojęcia naczelne i prawa dziejowe*) otwierają na tyle szeroką perspektywę wizji świata społecznego, iż przekraczają granice różnych dyscyplin naukowych. Nauka o cywilizacjach integruje zatem różne obszary wiedzy w celu stworzenia bardziej całościowego obrazu rzeczywistości – od szczegółu do ogółu – co pozwala na makrospołeczne ujęcie skomplikowanych problemów społecznych (tj. cywilizacyjnych) bez ograniczania się do poszczególnych dyscyplin naukowych. W przeciwieństwie do wyspecjalizowanych nauk nauka o cywilizacjach dostarcza kompleksowego narzędzia poznawczego rzeczywistości zdolnego do badania złożonych zjawisk w ich holistycznym kontekście. Jak podkreślał sam Koneczny w pracy *O ład w historii* (1977):

Trzeba nam formuły, w którą dałyby się wcielić wszelkie możliwości życia zbiorowego kiedykolwiek i gdziekolwiek; są to wielotysięczne sprawy i wielotysięczne ich powikłania, skomplikowane coraz bardziej w miarę rozwoju zrzeszeń ludzkich⁵¹.

Andrzej Piskozub w interesujący sposób zobrazował miejsce nauki o cywilizacjach wśród nauk społecznych za pomocą grafiki⁵² (ryc. 1).

Perspektywy nauki o cywilizacjach

Czy nauka o cywilizacjach jest przeżytkiem, który należy odczytywać wyłącznie w ramach określonego czasu historycznego? To pytanie od lat wzbudza kontrowersje i skłania do refleksji zarówno zwolenników, jak i krytyków podejścia wypracowanego przez Feliksa Konecznego⁵³. W moim przekonaniu nauka

⁵¹ Por. F. Koneczny, *O ład w historii...*, s. 668.

⁵² A. Piskozub, *Cywilizacja w czasie...*, s. 128.

⁵³ Poza badaczami wymienionymi w przypisie 26, którzy akceptują praktyczne wykorzystanie nauki o cywilizacjach w analizie współczesnej dynamiki cywilizacyjnej, do dyskusji o spuściźnie Feliksa Konecznego włączają się również nieliczne głosy krytyczne negujące możliwość stosowania jego teorii cywilizacji w analizach społeczno-politycznych. Przykładem takiego podejścia jest artykuł Marka Jakubowskiego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, w którym autor podejmuje wysiłek „ukazania niebezpieczeństw wiążących się z próbą jej aktualizacji ignorującej historyczny kontekst jej powstania”. Jakubowski przypomina oburzenie członków Parlamentu Europejskiego po otrzymaniu w 2007 r. niepoprawnej politycznie broszury o „wojnie cywilizacyjnej” w Europie autorstwa polskiego eurodeputowanego Macieja Giertycha. Jakubowski przywołuje również fakt, że z powodu skandalu odrzucono jego wykład na międzynarodowej konferencji, zarzucając teorii Konecznego „antysemityzm, rasizm i ksenofobię”. Autor nie podejmuje jednak próby wyjaśnienia, na jakiej podstawie zarzuty te mogły powstać, ani nie odnosi się do innych potencjalnych zastrzeżeń, które mogłyby rzeczywiście wzbogacić polską refleksję nad teorią Konecznego. Por. M.N. Jakubowski, *Koneczny i Giertych, czyli przyczynek do trwałości mitologii narodowej* [w:] *Practica et Speculativa. Studies Offered to Professor Andrzej M. Kanowski*, red. M. Gensler i in., Łódź 2022.

o cywilizacjach posiada ogromny potencjał badawczy i może odegrać kluczową rolę w pogłębianiu wiedzy o procesach historycznych oraz dynamice cywilizacyjnej w rozwoju współczesnych społeczeństw.

Najważniejszym aspektem nauki o cywilizacjach mającym potencjał do wykorzystania w naukach społecznych jest formuła **etycznego uniwersalizmu** życia społecznego. Jak zauważył Koneczny, zarówno życie człowieka, jak i funkcjonowanie systemów mikro- i makrospołecznych zawsze opiera się na fundamentach etycznych. W istocie, życie społeczne sprowadza się do praktyk ukształtowanych przez konkretne normy, zachowania i postawy etyczne: „nie ma praktyk moralnie neutralnych. Każde działanie bowiem pociąga za sobą określone wartościowanie prowadzących do niego intencji, skutków, jakie wywołuje, aktorów – agensów zaangażowanych w jego przygotowanie lub/i realizację, poziomu jego zdatności i tym podobne [...]”⁵⁴. Cywilizacja w ujęciu Konecznego stanowi zatem pewien rodzaj praktyki wprowadzającej określony ład – jest formą współistnienia społeczeństw, które akceptują wspólne normy etyczne, moralne oraz wspólny system wartości aksjologicznych. W tym kontekście szczególnie znaczenie zyskuje zasada *prawa współmierności*, która wskazuje na konieczność zgodności norm etycznych w danym porządku cywilizacyjnym.

Ponieważ postawy etyczne znajdują odzwierciedlenie w różnych aspektach życia, takich jak m.in. polityka, gospodarka i ekonomia, religia, nauka, estetyka, sztuka, moralność, poznanie, życie społeczne, biologia i zdrowie, można je stosunkowo łatwo zidentyfikować i zinterpretować w kontekście etyki, a zarazem cywilizacji:

Definicja [cywilizacji – K.W.] jest dostatecznie obszerną; mieści się w niej sztuka i nauka, etyka i prawodawstwo, ekonomia, szkolnictwo, komunikacja itd., boć to wszystko należy do życia zbiorowego. Wszelki zaś objaw cywilizacji w jakiegokolwiek dziedzinie należy do życia zbiorowego zarazem. Nie tworzy cywilizacji człowiek samotny, lecz towarzyski człowiek wśród ludzi⁵⁵.

Jak podkreślał Koneczny, etyka stanowi integralny element ludzkiego życia, zaś jej odmienne rozumienie znajduje odzwierciedlenie w różnorodności cywilizacyjnej świata. Nauka o cywilizacjach umożliwia pod tym względem interpretację wspomnianych aspektów rzeczywistości społecznej w świetle uniwersalnych wartości: *prawdy*, *dobra* i *piękna*, które Koneczny uzupełnił o *zdrowie* oraz *dobrobyt*. Wystarczy prześledzić sposób zapatrywań na te kategorie, aby dostrzec, że różne układy społeczne o mikroskali (osoba, rodzina, grupa itp.) i makroskali (państwo, naród, religia, cywilizacja itp.) wykazują odmienny

⁵⁴ P. Domeracki, *Etyczne aspekty fenomenów integracji i wspólnotowości* [w:] *Filozoficzne i kulturowe aspekty integracji europejskiej*, red. P. Parszutowicz, Gdańsk 2011, s. 4.

⁵⁵ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji...*, s. 183.

stosunek do nich, a zatem żyją odmienną *metodą*, czyli sposobem, w jaki organizują się wewnętrznie i oddziałują na zewnątrz⁵⁶.

Podążając za powyższą perspektywą, należy stwierdzić, że każda cywilizacja reprezentuje specyficzny **system kulturowo-aksjologiczny**. Badanie rozwoju społecznego pod tymże względem to kolejny aspekt nauki o cywilizacjach o potencjale poznawczym. W samej Europie na przestrzeni dziejów wyłaniały się i upadały różne systemy tego typu, których rywalizacja często prowadziła do katastrof dziejowych. Z perspektywy nauki o cywilizacjach zarówno siłowe, jak i pokojowe próby integracji odmiennych systemów kulturowo-aksjologicznych są skazane na niepowodzenie. Jak bowiem argumentował Koneczny, cywilizacje są nierówne i niewspółmierne, co uniemożliwia powstawanie syntez między różnymi systemami. Ów *cywilizacyjny dramat* życia społecznego opisał Koneczny w publikacji *Harmider etyk* następująco:

Ponieważ nie można być cywilizowanym na dwa sposoby, zatem wyznawana gdzieś etyka musi być czerpana z pewnej cywilizacji, z jednej tylko. Nie można trzymać się równocześnie etyki katolickiej, żydowskiej, bizantyńskiej i turańskiej: nie można też uznawać jednocześnie moralności religijnej, naturalnej i „autonomicznej” (sztucznej). Okoliczności te stanowią zarazem dowód, że nie ma syntez pomiędzy cywilizacjami, boć w takim razie musiałaby być możliwa jakaś synteza etyk. Bo jakżeż być moralnym według kilku metod etycznych, wykluczających się często nawzajem? Jakżeż w mieszance etycznej pomieścić dążenia do jakiegoś wspólnego celu? Odmienne etyki mogą tylko przeszkadzać sobie wzajemnie, bo jakżeż złączyć do wspólnego mianownika ludzi, z których jedni uważają za dobro to właśnie, w czym inni współobywatele upatrują zło? Toteż aż wre koło nas od anarchii etycznej⁵⁷.

Trzecim potencjałem nauki o cywilizacjach jest **holistyczna i indukcyjna forma rozumienia cywilizacji** pozwalająca na syntetyzowanie rozmaitych procesów historycznych i społecznych. Celem tej metodologii jest obserwacja mechanizmów wyjaśniających przeobrażenia świata społeczno-kulturowego i jego wewnętrznego ładu. Wypracowana przez Konecznego metoda badania cywilizacji pozwala budować syntezę w wymiarze ponad-społecznym, ponad-geograficznym i ponad-czasowym. Dzięki temu można diagnozować potencjały i bariery rozwojowe różnych społeczeństw w szerokiej perspektywie, rozróżniając ich *rzeczywistość* od *idealistycznych* wizji; można czerpać wiedzę z *ogółu*, a nie ze *szczegółu*.

Czwartym potencjałem nauki o cywilizacjach jest **uznanie jej za nową naukę (lub subdyscyplinę) z pogranicza filozofii, historii i socjologii**. Jak już wskazano, jest ona interdyscyplinarnym łącznikiem pomiędzy różnymi dyscyplinami nauk społecznych. Jeden z badaczy koncepcji Konecznego, Robert Piotrowski, twierdził w tym kontekście, iż „istoty życia społecznego, a przez to

⁵⁶ Por. F. Koneczny, *O ład w historii...*, s. 668.

⁵⁷ F. Koneczny, *Harmider etyk*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 211–212.

historii, należy poszukiwać gdzie indziej, w dziedzinie czysto duchowej, gdzieś wśród układów norm, wartości i celów. To by była socjologia porządku wartości, czyli aksjologiczna”⁵⁸. Ta interdyscyplinarność umożliwia uchwycenie problemów badawczych w sposób, który wykracza poza tradycyjne ramy poznawcze innych dyscyplin naukowych.

Piątym potencjałem nauki o cywilizacjach jest jej **praktyczne wykorzystanie** w interpretacji współczesnej dynamiki cywilizacyjnej na świecie⁵⁹. *Scienza nuova* Konecznego dostarcza narzędzi do opisu świata za pomocą specyficznego aparatu pojęciowego, wnosząc koncepcje *pesymistycznego* i *optymistycznego* oglądu rozwoju społecznego.

Jak wspomniano w poprzednim podrozdziale, już samo pojawienie się idei *pluralizmu cywilizacyjnego* było odpowiedzią na diagnozę konfliktów i złożonych kryzysów destabilizujących systemy kulturowe, społeczne i polityczne Europy. Tak też nauka o cywilizacjach może się przysługiwać w analizach dotyczących *pesymistycznej wizji* rozwoju społecznego, w których podkreśla się ryzyko destabilizacji systemów społecznych na skutek konfliktów o podłożu nie tyle ekonomicznym, politycznym czy militarnym, co aksjologicznym. W tej perspektywie nauka Konecznego skłania do refleksji nad przyczynami antagonizmów oraz różnic pomiędzy określonymi kręgami kulturowymi. Pluralizm cywilizacyjny, jakiego zwolennikiem jest Koneczny, stawia w tym kontekście jedność świata i Europy pod znakiem zapytania. Diagnozą konkretnego stanu *napięć cywilizacyjnych* są w tym wypadku zasady *praw dziejowych*.

Jak można przypuszczać, intencją Feliksa Konecznego było jednak przede wszystkim stworzenie nauki, która pozwalałaby na lepsze poznanie świata i miała wymiar praktyczny, wspierając rozwój społeczny i kulturowy. W tym kontekście nauka o cywilizacjach może być interpretowana jako *optymistyczna wizja* świata społecznego, której celem staje się poszukiwanie płaszczyzn współpracy, dialogu i porozumienia międzykulturowego. W perspektywie *między-cywilizacyjnej* takie podejście kładzie nacisk na wiedzę, wzajemne uświadomienie, a następnie poznanie i zrozumienie różnych porządków aksjologicznych oraz poszanowanie cywilizacyjnej różnorodności świata. W perspektywie

⁵⁸ R. Piotrowski, *Problem filozoficzny...*, s. 21.

⁵⁹ Pod pojęciem *dynamiki cywilizacyjnej* rozumiem szereg procesów opierających się na zderzeniach różnych systemów politycznych, ekonomicznych, religijnych, etycznych, prawnych i – szerzej – aksjonormatywnych i uwidacznianiu się ich antagonizmów. Pod tym względem wkład nauki o cywilizacjach znajduje zastosowanie w analizie wielu współczesnych wyzwań, np. globalizacji, multikulturalizmu, ekumenizmu, integracji i dezintegracji (np. Unii Europejskiej), procesów migracji, laicyzacji, europeizacji, ideologizacji, koncepcji państwa i demokracji, koncepcji ładu międzynarodowego i politycznego, społeczno-politycznej roli różnych religii świata i ich nauczania, zrównoważonego rozwoju, roli wartości w kształtowaniu postaw, aż po wzajemny stosunek człowieka i środowiska naturalnego i samo pojęcie i koncepcję *człowieka*.

wewnątrzcywilizacyjnej zaś umożliwia ono głębsze zrozumienie własnej tożsamości i dostrzeganie kulturowych i meta-kulturowych podobieństw przy całej kompleksowości kulturowego zróżnicowania. Optymistyczna wizja świata społecznego wyłaniająca się z nauki o cywilizacjach to w ostateczności dostrzeżenie jego różnorodności i piękna, wzbogacenie wiedzy, rozwój nauki oraz wzrost świadomości historycznej.

Szóstym potencjałem praktycznego wykorzystania nauki o cywilizacjach jest dostrzeżenie w pojęciu *cywilizacji* nowego w naukach społecznych i politycznych socjologicznego **paradygmatu wspólnoty, integracji, ale i dezintegracji**. Samo pojęcie cywilizacji może być nową socjologiczną jednostką opisującą ludzkość. Można odnaleźć wiele cech wspólnych teorii cywilizacji i idei integracji. Obie oznaczają jedność kulturową, etyczną i aksjologiczną. *Życie zbiorowe*, o jakim pisał Koneczny, ściśle nawiązuje do idei wspólnotowości, bowiem jest rodzajem praktyki zaprowadzającej określony ład między ludźmi akceptującymi te same normy etyczne. Koncepcję cywilizacji ze zjawiskiem integracji łączy także pojęcie zrzeszenia oraz życia zbiorowego opartego na zasadzie integralności i komplementarności, co Koneczny określa mianem *prawa współmierności*. Wobec powyższych wskazań można pokusić się o nową definicję cywilizacji mówiącą, iż cywilizacja to zbiór norm i zasad etycznych umożliwiających integrację wspólnoty.

Podsumowanie

Myśl filozoficzno-społeczna polskich uczonych pierwszej połowy XX w. formowała się w kontekście złożonego procesu ograniczonej modernizacji ziem polskich. Proces ten sprzyjał formowaniu się intelektualnego wzorca polskiego uczonego oraz kulturowego modelu poznania naukowego. Czynniki te odegrały kluczową rolę w życiorysie Feliksa Konecznego jako wybitnego przedstawiciela galicyjskiej inteligencji, a także w osadzeniu jego koncepcji nauki o cywilizacjach w ramach polskiej filozofii społecznej.

Nauka o cywilizacjach stanowiła oryginalny pomysł polskiego historyka na zrozumienie fundamentów życia społecznego. Silnie odzwierciedlała polskie i ogólnoeuropejskie doświadczenia historyczne XIX i XX w. oraz intelektualne dążenia do uporządkowania logiki dziejów. Jak można przypuszczać, w zamyśle Konecznego miało to umożliwić osiągnięcie szeroko pojętej wolności i rozwoju społecznego. Negacja możliwości dwojakiego ucywilizowania stała się dla niego kluczem do wyjaśnienia złożonych problemów dziejowych, takich jak wojny, kryzysy i historyczne przełomy. Jak pisał w tym kontekście, także sam człowiek prowadzi *potrójną walkę o byt* – moralny, intelektualny i materialny.

Eksponując normatywną i historyczno-syntetyczną stronę stosunków społecznych, Koneczny wskazał na kluczową rolę etyki w organizacji społecznej jako tła różnicowania cywilizacyjnego. Różnice w hierarchizacji i realizacji wartości, zwłaszcza w pojmowaniu roli etyki w życiu społecznym, prowadzą według niego do odmienności i wielości cywilizacji. Istotną rolę w tym różnicowaniu odgrywa również życie duchowe i jego znaczenie w codziennym funkcjonowaniu zarówno człowieka, jak i zbiorowości⁶⁰.

Polska nauka nie pozostała obojętna na dorobek Konecznego. W eseju z 1983 r. Zbigniew Pucek zauważył, że nauka o cywilizacjach „ujmuje i wyjaśnia rzeczywistość ludzkiego świata w sposób nie tylko oryginalny, ale w wielu punktach zaskakująco zbieżny z doświadczeniami, jakie przynosi nasilająca się dzisiaj w skali globalnej i wewnątrz społeczeństw konfrontacja kultur”⁶¹. Ten wczesny, jak na polskie realia lat 80. XX w., głos w dyskusji o praktycznym znaczeniu idei Konecznego podkreśla moim zdaniem jej trwałą aktualność, a zarazem tradycyjną *nieposłusznosc* i światowość polskiej socjologii. Niewątpliwie właśnie takiego oddziaływania na współczesność pragnął sam krakowski historyk.

Recepcja nauki o cywilizacjach odbywająca się niegdyś w hermetycznym środowisku naukowym doczekała się otwarcia na szersze kręgi społeczne. Niemniej istnieje ryzyko, że pewne grupy mogą radykalnie interpretować jej założenia, przystosowując je do własnych wizji dynamiki cywilizacyjnej. Ostateczny kierunek, w jakim podąży spuścizna Konecznego, zależy jednak wyłącznie od intencji i odpowiedzialności jej współczesnych spadkobierców.

Bibliografia

- Bezat P., *Teoria cywilizacji Feliksa Konecznego*, Krzeszowice 2006.
- Biliński P., *Feliks Koneczny jako badacz dziejów Rosji i Europy Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2003, t. 38.
- Biliński P., *Feliks Koneczny (1862–1949). Życie i działalność*, Warszawa 2001.
- Borzym S., *Filozofia polska 1900–1950*, Wrocław 1991.
- Borzym S., Floryńska H., Skarga B., Walicki A., *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, Warszawa 1986.
- Bukowska S., *Filozofia polska wobec problemu cywilizacji. Teoria Feliksa Konecznego*, Katowice 2007.
- Bukowska S., *Feliks Koneczny: indukcyjna nauka o cywilizacji a prawa dziejowe*, „Folia Philosophica” 1991, nr 8.
- Domeracki P., *Etyczne aspekty fenomenów integracji i wspólnotowości* [w:] *Filozoficzne i kulturowe aspekty integracji europejskiej*, red. P. Parszutowicz, Gdańsk 2011.

⁶⁰ B. Truchlińska, *Feliks Karol Koneczny...*, s. 180.

⁶¹ Z. Pucek, *Feliks Koneczny: Teoria pluralizmu cywilizacyjnego* [w:] *Szkice z historii socjologii polskiej*, red. K.Z. Sowa, Warszawa 1983, s. 187.

- Feliks Koneczny dzisiaj*, red. J. Skoczyński, Kraków 2000.
- Gawor L., *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego*, Lublin 2002.
- Gawor L., *Szkice o cywilizacji*, Rzeszów 2009.
- Gawor L., Zdybel L., *Idea kryzysu kultury europejskiej w polskiej filozofii społecznej. Analiza wybranych koncepcji pierwszej połowy XX wieku*, Lublin 1995.
- Grabowiec P., *Model społeczeństwa obywatelskiego w historiozofii Feliksa Konecznego*, Wrocław 2000.
- Grabowiec P., *Od partykularyzmu do uniwersalizmu. Polskie koncepcje międzynarodowej integracji politycznej w latach 1939–1945. Zarys problematyki* [w:] *Federalizm. Teorie i koncepcje*, red. W. Bokajło, Wrocław 1998.
- Grabowski F., *Kształty historii*, Łódź 1985.
- Jakubowski M.N., *Koneczny i Giertych, czyli przyczynek do trwałości mitologii narodowej* [w:] *Practica et Speculativa. Studies Offered to Professor Andrzej M. Kaniowski*, red. M. Gensler i in., Łódź 2022.
- Janicki T., *Modernizacja polskiej wsi i rolnictwa w XIX i XX wieku. Przyczyny, uwarunkowania, rezultaty* [w:] *W drodze ku modernizacji. Synteza*, red. P. Grata, Rzeszów 2024.
- Jaroszyński P., *Multikulturalizm – poza cywilizacją?*, „Człowiek w Kulturze” 2014, nr 24.
- Jaroszyński P., *Spór o Europę. Zderzenia cywilizacji*, Lublin 2015.
- Kiereś H., *U podstaw życia społecznego. Personalizm czy socjalizm?*, Radom 2001.
- Koneczny F., *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, Poznań 1921.
- Koneczny F., *O wielości cywilizacji*, Kraków 1935.
- Koneczny F., *O ład w historii* [w:] tenże, *Dzieła zebrane. Wydania emigracyjne*, t. XIV, Kraków 2024.
- Koneczny F., *Harmider etyk*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10.
- Kowalczyk S., *Współczesny kryzys ideowo-aksjologiczny*, Lublin 2011.
- Kuriański M., *Cywilizacja bizantyjska w ujęciu Feliksa Konecznego (1862–1949). Studium historyczno-teologiczne*, Legnica 2013.
- Mikl-Horke G., *Soziologie. Historischer Kontext und soziologische Theorie-Entwürfe*, München–Wien 2001.
- Morawski W., *Cztery koki w nowoczesność – polskie doświadczenia z modernizacją* [w:] *W drodze ku modernizacji. Synteza*, red. P. Grata, Rzeszów 2024.
- Pilikowski J., *Podróż w świat cywilizacji*, Kraków 2012.
- Piotrowski R., *Problem filozoficzny ładu społecznego a porównawcza nauka o cywilizacjach*, Warszawa 2003.
- Piskozub A., *Cywilizacje w czasie i przestrzeni*, Gdańsk 1992.
- Piskozub A., *Czasoprzestrzeń cywilizacyjna*, Toruń 2003.
- Polak R., *Feliks Koneczny. Biografia uczonego*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10.
- Pucek Z., *Feliks Koneczny: Teoria pluralizmu cywilizacyjnego* [w:] *Szkice z historii socjologii polskiej*, red. K.Z. Sowa, Warszawa 1983.
- Pucek Z., *Pluralizm cywilizacyjny jako perspektywa myśli socjologicznej. (Na przykładzie poglądów F. Konecznego i F. Znanieckiego)*, Kraków 1990.
- Skoczyński J., *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*, Kraków 1991.
- Skoczyński J., *Koneczny. Teoria cywilizacji*, Warszawa 2003.
- Skrzydlewski P., *Wolność człowieka w cywilizacji łacińskiej w ujęciu Feliksa Konecznego*, Lublin 2013.
- Słownik biograficzny socjologii polskiej*, red. W. Winławski, Toruń 2001–2011.
- Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, red. J. Szacki, Warszawa 1995.
- Surynt I., *Krzyżak. Dychotomiczność polskiego obrazu Niemca a dyskursy o cywilizacji*, <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/58> [dostęp: 1.12.2024].

Szkice z historii socjologii polskiej, red. K.Z. Sowa, Warszawa 1983.

Truchlińska B., *Feliks Karol Koneczny* [w:] *Wizerunki filozofów i humanistów polskich. Wiek XX*, red. J. Szmyda, Kraków 2000.

Urbanowski M., *Przedmowa* [w:] *Europejskie wizje polskich pisarzy w XX wieku. Antologia*, red. P. Kosmala, E. Nowicka, M. Łabędzka, Warszawa 2011.

Tekst przyjęty do druku: styczeń 2025

Tekst opublikowany: grudzień 2025

Feliks Koneczny's Science of Civilizations – Origins, Assumptions, and Perspectives

Abstract

This article aims to present Feliks Koneczny's (1862–1949) science of civilizations. The starting point for this exploration is, on the one hand, the growing contemporary interest in the extensive scholarly contributions of the Kraków-based historian and philosopher, and, on the other, the still untapped cognitive potential of his theory of civilizations. The systematization of Koneczny's science of civilizations involves identifying (1) its origins, (2) its key assumptions, and (3) the perspectives it offers within contemporary social sciences. This approach facilitates a deeper understanding of the civilizational paradigm and its practical relevance for studying civilizational dynamics. The analysis is based on a critical review of Koneczny's work and the literature addressing the reception of his ideas.

Keywords: Feliks Koneczny, theory of civilizations, social philosophy, ethics, axiology